

ERGENLİK DÖNEMİ: ÜSTBENLİĞİN GELİŞMESİNDE KRİTİK BİR EVRE

Celal Odağ*, Müge Tamar**

ÖZET

Ergenlik kısaca hızlı değişim ve yeniden yapılanma dönemidir. Değişim ve hızlı yapılanma süreçleri çoğulnedendir, çokyanlıdır, eşzamanlı ve hızlı bir çözüme güdülenmişlerdir. Çoğulnedencilik, çokyanlılık, eşzamanlı ve hızlı bir çözüme güdüleniş ruhsal süreçlerin sıra ve düzenini bozar, sapmalar ve çelişkilere neden olur. Kendisi değişen ve yeniden yapılanan üstbenlik bu sapmaların ve çelişkilerin etkisindedir, ama aynı zamanda bu sapma ve çelişkilerden özetle gelişimin düzeninden ve denetiminden de sorumludur. Süregiden ayrışma süreçleri, yeniden etkinleşen preödüpal ve ödüpal sorunlar, şiddetlenen dürtüler, motor etkinliğin artması, üstbenliğin değişimine, yeniden yapılanmasına damgalanmış vuran ruhsal etmenlerin başlıcalarıdır. Üstbenliğin gözetleme, denetleme, değerlendirme işlevleri dönemde güncellenen irdelemede önemli roller oynar. Böylece çocuk üstbenliği sorgulanır, değişime uğrar, çocuklukta gamsızlığın yerini sorumluluk ve görev bilinci almaya başlar. Özetle, ergenlik döneminde üstbenliğin değişimi ve yeniden yapılanması çözüm bekleyen başka sorunların etkisindedir, onlara büyük benzerlikler gösterir, onlarla birliktedir, onlardan soyutlamak olanaksızdır.

Anahtar sözcükler: ergenlik, üstbenlik, gelişim.

SUMMARY: THE STAGE OF ADOLESCENCE: A CRITICAL PHASE IN THE FORMATION OF THE SUPEREGO

Briefly stated, adolescence is a phase of rapid change and reformation. Processes of change and reformation during adolescence are multicausal, versatile, simultaneous and motivated to "quick fixes." Multicausality, versatility, simultaneity and motivation for quick solutions, at the same time, disturbs the order and structure of psychic processes and cause contradictions and deviations. The superego, while being in a state of change and reformation, is likely to be influenced by these contradictions and directional changes. Yet, at the same time, it is in charge of them and responsible for the order and control of the overall development. Ongoing processes of separation, reactivation of preoedipal and oedipal problems, heightening of drives and an increase of motor-activity constitute the main psychic factors that assume the lead within the transition and reformation of the superego. The superego's function to observe, control and evaluate is crucial to this critical judgement-process during adolescence. Only with this ability a child-superego is called into question and then changed; a new consciousness of responsibility and sense of duty takes on the place of the childhood's carelessness. In short, the transition and reformation of the superego during adolescence is influenced by other problems that are yet unresolved.

Key words: adolescence, superego, development.

GİRİŞ

Ergenlik kısaca hızlı değişim ve yeniden yapılanma dönemidir. Hızlı değişim ve yeniden yapılanma yalnızca beden hızı büyümesi, cinsel organların değişmesi, dürtülerin şiddetlenmesiyle sınırlı değildir, ruhsal yapımız da bu evrede hızla değişir ve yeniden yapılır. Hatta araştırmacılara göre ergenlik fizyolojik değişime ruhsal bir yanıt olma özelliğini taşır.

Pubertenin şiddetlenen biyolojik değişiklikleri, nedeni oldukları değişim ve yeniden yapılanma sorunlarını, sıkıntılarını da birlikte getirir. Erikson (1956) bunun 'normatif kriz' yani döneme özgü bir bunalım olduğu görüşündedir.

Gizlilik (latent) döneminin kazanımları ergenin bu bunalımla baş edebilecek alt yapısını oluşturur. Bu yanıyla gizlilik dönemi geleceğin çalkantılarına bir hazırlanma evresi niteliği de taşır. Üstbenliğin işlevselliğiyle dönem boyunca dürtüler, nesnelere, ülküleri kapsayan yeniden yapılanmada bireyin kendi durulgücünü (potansiyelini) ayırmasında belirleyici bir rol oynar. Bu güçle özerklik çabalarındaki ergen kendisi ve kendi eylemleri için giderek daha fazla sorumluluk alma olanaklarına kavuşur. Bu yol kendi üstbenliğinin içselleştirilmesi yani kendi üstbenliğinin ebeveyn yetkesinden (otorite), ebeveyn değerlerinden de çözülme zorunluluğunu birlikte getirir. Gelişen bu süreçler içinde en son aşamada benlik işlevselliğinin üst benlik işlevselliğinin önüne geçmesi

* Doç. Dr., Düsseldorf Psikanaliz Enstitüsü, Almanya.

** Doç. Dr., Ege Üniv. Tıp Fak. Çocuk Psikiyatrisi Ana-bilim Dalı, İzmir.

gerekir (Tyson ve Tyson 1990). Tüm yaşam boyu ama öncelikle de ergenlik döneminde benlik ile üstbenlik işlevlerini birbirlerinden ayırmanın olanaksızlığına burada kısaca işaret etmek gerekir.

Bedeninin hızlanan büyümesini şaşkın şaşkın izleyen ergen değişmek, çocukluğunu aşmak, olgunlaşmak konumundadır. Bazı araştırmacılar (Erikson 1956, Laufer ve Laufer1984) cinsel kimliğin kazanılması, ödipal nesnelere, akranlara, kendine olan ilişkilerin değişmesini dönemin aşılması gerekli temel görevleri arasında saymaktadırlar. Bu görüşün doğruluğu yanı sıra, değişim ve yeniden yapılanma bu kısa özetin sınırlarını çok aşar. Dönemde preödipal ve ödipal sorunların birlikte etkinleşmeleri, cinsel kimlik yapılanması ve ondan öte bireysel kimlik arayışları, aşılması gerekli temel görevlerin sayılarını çok arttırır. Aynı nedenler değişim ve yeniden yapılanmaya karmaşık, işlenmesi ve aşılması zor bir görünüm verirler.

Çocukluk döneminin ilkel özdeşleşmeleri, çocuk rolleri, kardeş rolleri, öğrenci rolleri, çocuk üstbenliği, ideal benlik, çekirdek kimlik gibi az çok yapılaşan ruhsal birimler ergenlik döneminde yeniden sorgulanırlar. Fizyolojik süreçlerin taşkınlığı kadar sorgulama ve irdeleme de değişimin öncül koşulu görüntüsündedir. Üstbenlik büyük bir oranda bu irdelemenin sorumlusu, gözcüsü ve denetleyicisidir.

Değişim ve yeniden yapılanma süreçleri çoğulnedenlidir, çokyanlıdır, eşzamanlı ve hızlı bir çözüme güdülenmişlerdir. Çoğulnedenlilik, çok yanlılık, eşzamanlı ve hızlı bir çözüme güdüleniş, süreçlerin sıra ve düzenini bozar, sapmalar ve çelişkilere, karışıklığa neden olur. Kendisi değişen ve yeniden yapılanan üstbenlik bu sapmaların, çelişkilerin etkisindedir ama aynı zamanda bu sapma ve çelişki özetle gelişimin düzeninden ve denetiminden de sorumludur.

Çoğulnedenlilik, çözülmesi, işlenmesi, aşılması gerekli ergenlik sorunlarının, fizyolojik süreçlerin taşkınlığı dışında ruhsal birçok nedeni olduğu anlamına gelir. Ruhsal nedenler ve sorunlar hep birlikte, birbirleriyle örtüşürler, çok yanlıdır.

Ergenlerde üstbenliğin değişimi ve yeniden yapılanması da çoğulnedenlidir. Çoğulnedenler eşzamanlı bir çözüme güdülenmişlerdir. Bu özellikleriyle dönemin başka gelişim süreçlerine benzer ama aynı zamanda onların etkisindedir, onlarla birlikte, onlardan soyutlamak olanaksızdır. Süregiden ayrışma süreçleri, yeniden etkinleşen preödipal ve ödipal sorunlar, şiddetlenen dürtüler, motor etkinliğin artması üstbenliğin değişim ve yeniden yapılanmasına damgalarını vuran ruhsal etmenlerin önde gelenleridir. Bunlara çocuklukta içselleştirilen rollerin, değerlerin, yasakların ergenlik döneminde yeniden irdelemesi, beğenilmeyenlerin atılması, yeni toplumsal değerlerin, yeni rollerin kazanılması işlemleri katılır. Üstbenliğin gözetleme, denetleme, değerlendirme işlevleri dönemde güncellenen bu irdelemede önemli roller oynarlar. Böylece çocuk üstbenliği de sorgulanır, değişime uğrar, çocuklukta umursamazlığın yerini sorumluluk ve görev bilinci almaya başlar. Kültürel ve toplumsal değerlerin bu evrede artan etkilerine de değinmek gerekir.

Özetle; ergenlik döneminde üstbenliğin değişimi ve yeniden yapılanması çözüm bekleyen başka sorunların etkisindedir, onlara büyük benzerlikler gösterir, onlarla birlikte, yukarıda belirtildiği gibi onlardan soyutlamak olanaksızdır. Ama aynı sorunlar aynı zamanda üstbenliğin gözetim, yönetim ve denetimindedir. Bu karşılıklı etkileşim ergenlik döneminde üstbenliğe özgün özellikler kazandırır. Dağınıklık, zıt özelliklerin bir arada oluşu, hoşgörü ve acımasızlığın yanyanalığı, yumuşama ve değişime açıklık, baş edilemeyen sorunlara (içrel gerginliklere) geçici bir süre aldırılmazlık bu özelliklerin başlıcalarıdır.

Aşağıda birini bir kitaptan aldığımız dört örnek sunulmuştur. Bu örnekler yardımı ile üstbenliğin değişim ve yeniden yapılanmasının belirlenmesi amaçlanmıştır. Dönemdeki çocuk/ergen/erişkin üstbenliklerinin ya da çocuk/ergen/erişkin üstbenlik öğelerinin bir aradalığı açıklanmaya çalışılmıştır. Dağınıklık, yumuşama ve değişime açıklık, aldırılmazlık gibi üstbenliğin döneme özgü özelliklerinin somutlaştırılması amaçlanmış, gelişim süreçlerinin birbirleri-

ni karşılıklı etkilemeleri, çok yönlülük, çoğul nedenlilik üzerinde durulmuştur.

ÖRNEKLER

Örnek1. Çocuk ve ergen üstbenliklerinin bütünleşmemiş beraberliği

Lise öğrencisi Heidemarie geçen yılın ağustos ayında 7. sınıfta kaldığını anne babasından bir yıl saklama becerisini gösteren bir hastamızdır. Heidemarie büyük bir ustalıkla karnesindeki notlarını değiştirmiş, postacıyı ayarlamış, böylece okuldan gelen mektupların başkalarının eline geçmemesini güvenceye almıştır. Kimsenin, onun çevirdiği bu dolaplardan haberi olmamış, anne/baba kızlarının böyle bir şey yapacağını sezememişler, ondan kuşkulananmamışlardır. Hastamızın bu yöndeki etkinlikleri sürmüştür. Akranları ile satış yerlerinden dudak boyası gibi, çikolata gibi değerleri on markı geçmeyen şeyler çaldığı da olmuştur. Bir kez babasından, bir kez annesinin çantasından gizlice para (20 DM) aldığı ortaya çıkmıştır. Bir kız arkadaşının pantolonunu yürütmesi de vukuatları arasındadır. Ebeveynini notlarını değiştirdiği karnesi ile bir yıl kandırmıştır. En sonunda okuldan gelen ve zayıf notlarını bildiren 'mavi mektup' un annesinin eline geçmesini önleyememiştir. Böylece herşey berbat olmuş, annesi ve babası hiç de beklemedikleri bu mektuba çok şaşırılmışlardır.

Baba çocuklarının yetiştirilmelerinde etkisiz, onların uzağında yaşayan, yetke (otorite) kavramıyla tanışmadığı izlenimi veren bir kişidir. Anneye üç çocuğuna bakmada zorlanmakta, çocuk yetiştirmede kararsız ve yetersizdir. İçtenlikli değildir, her zaman doğruları söylemez, söyledikleriyle asıl söylemek zorunda oldukları birbirleriyle örtüşmemekte, söyledikleri gerçeği genellikle yansıtmamaktadır. Bunun sık sık ortaya çıkması anneyi rahatsız etmemekte, çevrenin ona bu nedenle güvenini yitirmesine de aldırmaz görünmektedir. Yalanlarını işlerinin fazlalığına bağlamakta, dağınık olduğunu öne sürmekte, yorgunluğuna, dikkatsizliğine vermektedir. Doğruculuk anneyi fazla ilgilendiren bir değer değildir. İstemediği olayları saklamakta,

ama gizledikleri çok çabuk ortaya çıkmaktadır. Kızının gizleme, başkalarını ayarlama, başkalarını uyutma ustalığı annede yoktur. Bu alanda kızı kadar becerikli değildir, onun kadar süreklilik gösterememektedir.

Kısacası genç kızın dilini de kullanarak (uyutma, ayartma, yürütme) özetlediğimiz bu olguda anneyle özdeşleşme ve rekabet sorunları öncelikte oldukları izlenimi vermektedir. Ergenlerde özdeşleşme süreçlerini rekabet sorunlarından ayırmak aslında güçtür. Çünkü özdeşleşilen nesne aynı zamanda bilinçaltında yok edilmesi, ortadan kaldırılması gerekli bir kişiyi simgeler. Bu yokediciler tasarımlar nedeniyle ergen şiddetle suçlanırken aynı zamanda özdeşleştiği rakibini aşmak ondan daha ilerde olmak konumundadır. Freud (1933) kimlik gelişmesinin "onun gibi olma" dürtüsel istemleriyle başladığı görüşündedir. Oysa ergenler özdeşleştiği kişiye benzemek yani "onun gibi olmak" la kalmaz onu geçmek hevesini, onu aşmak zorunluluğunu da taşırlar.

Hastamız ise sanki olayları çarpıtma, doğruculuğu hafife alma, etik değerlere dikkat etmeme gibi annenin özelliklerini içselleştirmiş, anneyle özdeşleşmiş, annenin benzeri gibi olmuş, ama anneyi aşmış, onu geçmiş, ondan çok daha becerikli davranmıştır.

Öte yandan yalan söyleme, çalma, gizleme ve etik değerlere dikkat etmeme gibi özellikleri hastamızda üstbenlik sorunlarını ele vermektedir. Ama bu kez üstbenlik sorunlarıyla anneyle özdeşleşme ve rekabet süreçlerini birbirlerinden ayırmak güçleşir. Bu güçlükler üstbenliğin tanısını yapma zorlukları eklenir.

İşte çokyanlılıktan anlaşılması gereken budur. Çünkü çalma ve yalan söylemeye dayanarak hastamızda üstbenliğin görünür (manifest) özelliklerini saptamak kolaydır. Ama burada sınıfta kalışın bir yıl saklanabilme becerisini de unutmamak gerekir. Bir yıl ergenler için uzun bir süredir. Sürenin bu uzunluğu yani hastanın olumsuzları gizlemedeki yaşına uymayan üstün becerisi derin katmanda, preödüpal evredeki, ilkel özdeşleşme diye de tanımlanan bir yapılanmanın varlığına işaret eder. Sanki gizil (latent) bir dizge, gizil ama sağlam, en erken çocukluk

döneminde yapılanmış bir dizge, hastamızda her şeye dikkat etmesini, gerekli önlemleri almasını sağlamakta, ona tüm ayrıntıları anımsatmakta, onun yalanlarını yakalatacak yanlışlar yapmasını uzun süre engellemektedir. Bunu ne ergenlerin cinlik ve şeytanlıkları, ne artmış duyguları, ne yakalanacağı korkuları ne de güçlü bir benlikle açıklamak olasıdır. Hastamız ilkelerin ve doğruculuğun hafife alındığı bir alanda, bir erişkin gibi davranıp, bir erişkinin dayanıklılığını ve sürekliliğini göstermekte, hatta bu alanda bir erişkini (anneyi) de geçmektedir.

Hastamızda tam örgütlenememiş, dizgeleşememiş, depersonifiye olamamış bir üstbenlik söz konusudur. Bu yapılanmamış üstbenliğin derin katmandaki annenin yasaklarını, ilkelerini, annenin doğruculuk anlayışını içselleştirmiş bir bölümü, kendi içinde yapılanmış, hastamızı belli bir alanda yönlendirecek güçtedir. Bu bölümün özdeşleşme ve içselleştirmeler aracılığı ile en erken çocukluk döneminde yapıldığı, pre-ödipal evredeki başka sorunlardan etkilendiği, ergen döneminde yeniden etkinleştiği ve etkisini sürdürdüğü düşünülmektedir. Gizleme, olayları saklama, postacıyı ayarlama, anne babasını uyutmadaki üstün becerisinde etkili olan, sanki hastanın en bütünleşmiş gibi görünen, en yönlendirici bir yanıdır. Preödipal ve ödipal özdeşleşmelere dayalı bu bölüm hastamıza güç vermekte, dayanak sağlamaktadır. Üstbenliğin diğer ölçülerine, ilkelere, yasaklara dikkatli oluşu yalnızca cezalara, suçluluk utanma duygularına, aşağılanmalara neden olmaz. Bireysel kimliği henüz yapılanmamış ergenlerde yönlendirici ve yön verici işlevler de görür. Bu yönlendiriciliği ergen için çok önemli bir dayanak sağlamaktadır.

Olgumuzda bütünleşememiş, dizgeleşememiş üstbenliğin daha dağınık başka bir bölümü denetimi tam yapamamakta, yasakları tam uygulamamakta, çalmayı ve yalan söylemeyi engellemektedir. Bu bölüm derin katmandaki anneyle özdeşleşmiş bölümden daha dağınık, daha yetersiz olduğunu düşündürür. Yönlendirici ve dayanak sağlayıcı etkisi azdır. Her iki ruhsal birimin yani çocukluk ve ergen üstbenliklerinin

kendi aralarında bütünleşmemiş yanyanalığı ergen dönemi üstbenliğinin dikkat edilmesi gerekli özellikleri arasındadır.

O nedenledir ki üstbenliğin, örgütlenmesi, dizgeleşmesi (çocuk ve ergen üstbenliğinin) bütünleşmesi tamamlanuncaya dek ergenlerin geçici bir süre yalan söylemelerini, tramvayda bilet almadan gitme yatkınlıklarını, çalma eğilimlerini, 18 yaşına girmeden diskoya gitmelerini, ya da gitme zorunluluğunu, yatak odasından gizlice kaçma modasını değişim ve yeniden yapılanma süreçlerini derinde yaşayan dağınık bir üstbenliğe dayandırmak yanlış sayılmamalıdır. İzlenimlerimiz çoğumuzun tanıdığı, bazılarımızın daha da fazla tanıdığı bu özelliklerin ergenlerde çok yaygın olduğu yönündedir. Normal bir gelişimde bu belirtiler uzun sürmez, yeniden yapılanma süreçlerine koşut olarak yiter, unutulur ya da gülümsemeye neden olarak anımsanırlar. Bu savımız yalan söyleyen çocuklarına aşırı tepki veren ebeveynlere yöneliktir onları yatıştırma amacını taşımaz. Öte yandan dönemde normalden patolojiye geçiş de kolaylaşır. O nedenle ergenlik dönemi kimlik dağılması riskini de taşıdığı gibi, yalanın antisosyal davranış, çalmanın kleptomani, biseksüalitenin homoseksüalite yönünde gelişme riskini de taşır.

Örnek 2. Üzüntü ve yas tutmanın çoğulnedenliliği, Üstbenliğin denetleme/düzenleme/yönlendirme işlevleri

Alkolik annesinden mahkeme kararı ile ayrılan Odo bir görüşmede çökkün ve üzüntülüdür. Aklına hastaneye kaldırılan halasıyla ilgili çağrışım gelir. Oysa halası hastalığına üzüleceği bir kimse de değildir. Onu yeterince tanımamaktadır. Çökkünlük ve yasını halasına bağlamak olası görünmemektedir. Halasının ardından Odo okulla ilgili çağrışım getirir, üzüntü içinde derslerindeki başarısızlığını anlatır. Sonra da beğendiği fizik öğretmenine karşı yaşadığı düş kırıklıkları anlatım sırasında yerlerini alırlar.

Bu çağrışımına dayanarak Odonun üzüntüsünü anlamaya çalışmak, nedenlerini araştırmak zordur. Çünkü bu üzüntüsünün halasının hastalığı, derslerindeki başarısızlığı, herhangi bir ya-

ralanması, fizik öğretmenine karşı yaşadığı düş kırıklıkları, yıllar önce mahkeme kararıyla (alkolik) annesinden ayrılmasıyla ilgili olup olmadığı bilinmez, üzüntüsünün ne oranda ayrışma süreçlerine dayandığı, birincil nesnelerin yitiminden kaynaklanıp kaynaklanmadığı anlaşılmaz. Görüşmede üzüntüsünü çocuksu özelemesine, yitirilen çocukluğuna bağlamak da güçtür. Geleceğe yatırım eksikliğinin, ödipal nesne yitimlerinin, amaç yokluğunun, akran kümesindeki sorunların bir üzüntü kaynağı olup olmadığı da kestirilmez. Olgumuz Odonun üzüntüsünde, yasında, kaygılarında bu öğelerin çoğunun birlikte ve eşzamanda etkili olduklarını varsayılmaktadır.

Çoğul nedenlilik ve eşzamanlılıktan anlaşılması gereken budur. Bu çoğul nedenlilik ve eşzamanlılık ruhsal süreçlerin sıralama ve düzenini engeller. Örneğin ayrışma, ikili ilişkilerden üçlü olanlarına geçişe, cinsel kimlik arayışları genel kimlik arayışlarına öncelik tanımaz. Ergenlerde aşılması gerekli sorunlar sıra tanıyacak konumda değillerdir, içrel gerginlik, şiddetlenen dürtülerin baskısı, acele çözüm arayışları buna olanak vermez. Preödipal anne tarafından yutulacağı korkuları gibi preödipal sorunlar progresif eğilimlerin baskısıyla ödipal döneme aktarılabilir. Blos, Kafkanın dinamiğinde bu olgunun ağırlıklı bir rol oynadığı görüşündedir. Kafka yaşamı boyunca babasının beğenisini kazanmaya uğraşan ama babasına yaklaşamayan mutsuz bir kimsedir. Çünkü asıl sorunu annesiyledir. Çünkü bir evvelki dönemin çözülme sorunları bir sonraki dönemin sağlıklı geçmesini de engeller. Öte yandan bir sonraki evreden bir önceki ne gerilemeler de olur. Etkin bir anneyi, doyurucu bir anneyi bulacağı umuduyla ergen ödipal sorunlardan kaçarak bu kez regresif eğilimlerin etkisiyle preödipal döneme gerileyebilir. Bu tanıda ve sağaltımda yanlışlara neden olur (Blos 1967,1970).

Sorunlar da birbirlerine pek nazik değillerdir. "Sıra sizde, önce siz buyurun", "hayır siz buyurun" diyemezler. Çünkü iç içedirler, keskin sınırlarla birbirlerinden ayrılmamışlardır. Bu karışıklık sıra ve düzeni bozar, kendi içinde örgütlen-

nememiş bir üstbenliğin de tüm bu süreçleri denetleyecek, onlara bir düzen verecek, onları yönlendirecek gücü azalmış gibi görünmektedir.

Çocuk üstbenliğinin ya da çocuk üstbenliği öğelerinin ergenlik döneminde irdelenmesi, değişimi ve yeniden yapılanması bu nedenlerden dolayı dikkati çeken özellikler gösterir. Örneğin değişim ve yeniden yapılanma üstbenliğin işlevlerini engellemez, yani üstbenlik kendi içinde değişir ve yeniden yapılırken işlevleri sürer. Ruhsal süreçleri ya da davranışları etik değerler ekseninde yönlendirme çabaları, düzen ve sıralamayı ayarlaması, suçlamaları, emirleri, yasakları, itaat beklentileri, aşağılamaları ya da ödüllendirmeleri azalmaz. Üstbenliğin bazı alanlardaki boş vericiliğine yapısal dağınıklığına karşın işlevleri devam eder. Dönemde çok yaygın suçluluk ve utanma duyguları bu varsayımımızı destekleyici niteliktedir. Aslında bu süreçlerde iki yanlı bir etkilenme söz konusudur. Üstbenlik döneme özgü olgu ve süreçleri etik değerler, etik ilkeler ekseninde yönlendirmeye çalışır, sıra ve düzene dikkat eder, olgu ve süreçleri denetlerken kendisi de ayrışmanın, yeniden etkinleşen ödipal çatışmaların, kimlik arayışlarının etkisinde, bu etkilenmeye bağımlı özgün özellikler gösterir. Yani ergen üstbenliği bir yandan işlevlerini sürdürürken kendisi de döneme özgü çözülmemiş, çözüm arayan sorunların etkisi altında, henüz tam yapılmış, dizgeleşmiş, örgütlenmiş değil, dağınık, yumuşamış ve değişime açık bir görüntü sergiler, yukarıda belirtildiği gibi yetersiz olduğu izlenimini verir.

Örnek 3. Üstbenliğin yumuşaması, değişime açıklığı, acımasız introjektlerin aşağılayan sesi

Bu örnekte (Laufer 1976,1980, Bohleber 1996) 18 yaşında özkıyım girişiminde bulunmuş bir genç anlatılmaktadır. Hastanın ilk girişimini ne ebeveyni ne de kendisi ciddiye almıştır. Ama bir süre sonra yeniden bir girişimde bulunmuş, üniversiteden ayrılmış ve ardından haşhaş kullanmaya başlamıştır. Bir süre katlanamadığı çaresizliğini, dayanamadığı boşluk duygularını, yalnızlığını çocukluğundan kalan oyuncak bir ayı

ile gidermeye çalışmıştır. Daha sonra da homoseksüel bir ilişkinin ona sevildiği duygusunu vereceği, ona dayanak olacağı fantezisini geliştirmiş ve bir akranı ile de homoseksüel denemelerde bulunmuştur. Bu denemeler yaşıtıyla birbirlerini mastürbe etmeleri, arkadaşının hastamızın anüsüyle oynamasına izin vermesinden ileriye gitmemiştir. Hastamız geriye baktığında bu homoseksüel ilişkinin kendisine fazla bir şey sağlamadığını ama oturup ağlamaktan da daha iyi olduğu sonucuna varmıştır. Daha sonraları yaşlı bir kimse ile daha ileri gittiği homoseksüel bir ilişkiye girmiştir. Bu sürede hasta herşeyin kendisine önemsiz görüldüğü, bir şeye aldırmadığı duygusundadır. Bu ilişkinin kendisini etkilemediğini, herşeyin ona vız geldiğini söyler ama durumu düzelmez, korkuları artar, bir ara kim olduğunu nerede olduğunu bilemeyeceği hale gelinceye dek alkol ve haşhaş içmeden uyuyamaz. Nerede olduğunu kim olduğunu bilmeyecek kadar içmesi, “sen kötüsün, sen pis bir kimsesin” diyen sesi duymamak içindir. Ama bir süre sonra akşamları tam küfelik oluncaya dek içtiği zamanlarda da bu ses kesilmez. Ses sürekli işe yaramadığı, kötü bir kişi olduğu suçlamalarında bulunur.

Bir kitaptan aldığımız bu örnek üstbenliğin yumuşama, değişime açıklık, hoşgörü gibi özelliklerini hiç akla getirmemektedir. Oysa yıkıcı, aşağılayıcı, kötüleleyici, suçlayıcı introjektlerin tümünden egemen olduğu bu patolojik tablodan ürkmemek gerekir. Çünkü bu ürkütücü tablo zaman içinde değişebilir. Hastanın, her şeyin kendisine önemsiz görüldüğü bir şeye aldırmadığı duygusuna inanmak güçtür, çünkü durumu kötüleşmektedir. Çünkü kötüleşme aslında ‘hiçbir şeye aldırmadığı duygusunun’ derininde her şeye herkesten fazla aldiran bir yapının varlığına işaret etmektedir. Derin yalnızlık, çaresizlik, katlanılmaz boşluk duygularından kurtulma yolu olarak homoseksüel ilişkilere izin veren üstbenlik bir yandan da yargılamalarını, suçlamalarını, kötülelemelerini, aşağılamalarını tüm şiddetleriyle sürdürmektedir. Burada üstbenliğin aşağılayabilmek için, kötüleyebilmek için, eleştirebilmek için yasaklara izin verdiğini düşünmek de

olasıdır. Bunun bir taktik gereği mi, yıkıcı introjektlerle bir uzlaşma mı olduğu sorusuna, aşağılayıcı introjektlerin dizginlenmeyen baskısına, ya da suçlanma gereksinimleriyle bağlantısına burada girmiyoruz.

Örnek 4. İkili/üçlü (diadik/triangüler) ilişkilerin, geriletici/ilerletici (regresif/progresif) eğitimlerin yanyanalığı, dağınık/değişime açık üstbenlik (ergen) ile katı/kalıplaşmış (obsesif kompulsif) üstbenliğin beraberliği, ergen üstbenliğin bir uyumu olarak aldırılmazlık

15 yaşında, yaşından büyük gösteren, Bettina temizlik, sayma zorlantılarından (kompulsiyon) dolayı sağaltıma alınmıştı. Hasta ellerini sürekli yıkıyor, annesinin sabrını taşıracak kadar uzun süre duş yapıyor, duşun altından bir türlü çıkmıyordu. Bettina okulunda uyumlu ve başarılı bir öğrenciydi. Öğrenebilen ve arkadaşlarıyla ilişki kurabilen bir kişiydi. Zorlantılarından çok annesinin tutumundan yakınıyordu. Annesinden çok yakınmasına karşın ondan da uzaklaşmıyor, her cümlesi bir yerde annesine bağlanıyordu. Bitmeyen yakınmaları anneye hastamız arasındaki ayrışma sorunlarının bir belirtisi görülmüştür.

Anneyse dediği dedik bir kimse idi, yalnızca kendi söyledikleri ve kendi düşündükleriyle ilgiliydi, onların dışındaki görüşler kendisini ilgilendirmiyor, dışardan söylenenlere başkalarının görüşlerine duyarız kalıyordu, onlara tümüyle kapalıydı. Anneye ulaşmak, onunla anlaşmak, bir sonuca varmak çok zordu. Hele ruhsal sorunların nedenlerini örneğin kendi sorumluluğunu araştırmak kesinlikle olanaksızdı. Düşünceleri söyledikleri biçimde kalıyor, kesinlikle değişmiyordu ve onları sorgulamak bile mümkün değildi. Anne karşısındakinin görüşlerini yıkmada, onları geçersizleştirmede üstün becerisi olan bir kimseydi. Anne ile görüşmelerde kızının terapistini alaşağı etmesi, onu kontrolü altına alması, onu ne yapacağını bilmeyen, işe yaramaz, yetersiz bir kişi konumuna sokması olağan becerileri arasındaydı. Denetim saatlerinde annenin bu gücü denetleyiciye de ulaşıyor o da kendisini yetersizlik ve çaresizlik duygularından kurtarmıyordu. Terapist ve denetleyici çoğu kez sin-

mişliği yaşıyorlar, bir çıkış yolu bulamıyor ve çözüm üretemiyorlardı. Özetle anne obsesif kompulsif kişilik yapısının en şiddetli özelliklerini gösteren soğuk, katı, hep haklı baş edilemeyecek bir kimseydi. Başka bir terapistle görüşmesi önerisinin annede en ufak bir onaylanma şansı yoktu, buna şiddetle karşıydı. Annenin katılığı, değişmezliği, iç görü ve eşduyum yoksunluğu, onda belirtisiz bir obsesif kompulsif nevroz tanısı koymaya rahatça yetecek boyutlardaydı.

Baba kızına daha yakındı. Onun yandaşı görünüşündeydi. Ama anneye karşı çoktan pes etmişti. Kızını anneye karşı koruyacak, kendi görüşlerini kabul ettirecek gücü yoktu. Tıpkı terapisti ve terapistinin denetleyicisi gibi sinmişti. Tek çıkış yolunu eşinden uzaklaşmada bulmuştu. Genellikle uğraşları ailenin dışındaydı.

Hastamız görüşmelerde uzun süre annesinden, annesinin katı kurallarından, yaptığı haksızlıklardan yakınıyordu.

Aşağıda hastanın terapisti ile bir görüşmesinden kısa bir bölüm aktarılmıştır:

'... Her akşam odamda oturmak zorundayım. Ama kardeşim annemin yanında . Benimse böyle bir şeye zaten hakkım yok. Bunun da nedenini çok iyi biliyorum. Aşağıda annemin yanında onlarla birlikte otursam sanki onlara zarar veriyorum.....'

Sonra da annesinin onu aşağıya yemeğe çağırdığını unutup zamanında gitmediği için öfkelenildiğini anlatıyordu.

'...Annem bana yemek salonu dışında yememe izin vermez. Ama kardeşim nerede isterse yiyor, yemek tabağını da istediği yerde bırakabiliyor. Ama ben yaparsam azarlanıyorum. En geç saat ona kadar odamda olmam gerektiğini ben de (elbette) biliyorum. Ama ben 15 yaşındayım, artık bir çocuk da değilim. Sanki annemin yanına oturursam, yanındaki şezlonga uzansam bundan rahatsız oluyor. Saat onda yatakta olma zorunluluğunu bir türlü kabullenemiyorum. Aslında benim ne yaptığım hiçbirinin umurunda değil. Önemli olan benim annemin kurallarına uymam'.

Bu bölümü kardeş kıskançlığının bir örneği olarak anlamak, "hastamız kardeşini kıskanıyor, onun gördüğü yakınlığın daha fazlasını arıyor" diye düşünmek yanlış değildir. Hatta anneyi kötülemeleriyle annesiyle rekabet sorunları arasında da bir bağlantı kurmak da yanlış sayılmamalıdır. Ama burada geriletici/ilerletici (regresif/progresif) güçleri, hastanın ikili (diadik) ve üçlü (triangüler) ilişkiler arasındaki bocalamasını da ayırtmamak gerekiyor. Sanki hasta bir yandan annesinin yakınında ve annesiyle kendisi arasında kardeşine yer tanımayan bir yakınlık içindedir. Sürekli annesi aklına gelmektedir, aralıksız onu anlatır, ondan ayrılmamış gibi, ikili ilişkilerin etkisindedir. Çocuksu özlemlerini hala yaşamaktadır, annesinin yanındaki şezlonga uzanmak istemesi anne kucagını arayışlarını ele vermektedir.

Bu örnekte, ikili ilişkiler ve çocuksu özlemler, bilince yakındır, tam bastırılmamıştır, tüm bu yakınlıkları arasında başkalarının duyumsanırlar. Ergenleri sevimli kılan nedenlerin bir tanesi budur. Çocuk olmak istekleri, kıskançlık sahnelerinde belirginleşir. İkili ilişkilerle çocuksu özlemlerin sürmesi ama onların aynı zamanda yadsınarak, yok sayılarak bir erişkin gibi davranma zorunluluğu ergenlerin bitmeyen ikilemleri arasındadır.

Ergenlik ikili ve üçlü ilişkilerin etkinleştikleri, ikili ve üçlü ilişkilerin birbirleriyle buluştukları, birbirleriyle kesiştikleri, ergen benliği ile üstbenliğinin dengelemede zorlandığı bir evredir. Bu evrede ilerletici ve geriletici eğilimler aynı şiddette etkinleşir, aynı şiddette birbirleriyle buluşur ve gelişim süreçlerini etkiler. Jacobson (1946, 1961) bu buluşmanın çocuklukta yapılanmaları dağıttığı ama aynı zamanda yeni yapılanmaların yeni hiyerarşik bir düzenin gelişmesini sağladığı görüşündedir.

Benlik ve üstbenlik ise ne ikili ve üçlü ilişkilerin, ne geriletici ve ilerletici (regresif ve progresif) eğilimlerin, ne de şiddetlenen dürtüsel istemlerin dengelenmesinde etkili olacak güçtedir. Bu evrede ses çıkarmamak, yasaklara aldırılmamak, üstbenliğin geçici özellikleri arasındadır. Hastamızda da preödipal ve ödipal isteklere izin

veren kendi içinde yapılaşmamış bir üstbenlik söz konusudur. Çocuksu özlemlere karşı ama bunların bastırılmasını sağlayacak gücü azdır. Çok yanlı bir dürtü kabarması bunu engeller. Üstbenliğin bu nedenle yasaklamayla olurluna bırakma arasında dalgalanma; tutarsızlığa, çelişkilere hoşgörülü, acele bir çözüm yerine sorunların ertelenmesine izin veren bir tutum sergilemesinin dışında bir seçeneği yok gibidir.

Bu hoşgörüyü üstbenliğin yetersizliği hatta iflası olarak da anlamak olasıdır. Bu görünümse aldatıcıdır. Çünkü üstbenliğin pes etmeye niyeti yoktur, bir yandan çocuksu isteklere izin verirken onları aynı zamanda yasaklamak konumundadır.

Görüşmenin ikinci yarısında da gerginlik sürer. Hastamız aceleyle anlatmaya devam eder. Yemek konusunun ardından temizlik saplantıları (el yıkama, duştan çıkamama) çağrışımları içinde yerlerini alırlar. Sonra berbere gidişini anlatır. Buklelerin şekillerini bulmada çektiklerini anlatır. Artık bir berbere gereksinim duymaktadır. Ama annesi gene buna karşıdır ve bu hafta berbere göndermemektedir. “..Onun hesabına göre ben altı ayda bir berbere gidebilirim. Ama kendisi ne zaman istese gidiyor “. Sonra da yeniden yemek konusuna gelir.

Anlattıkları hep bir çıkmazla, olumsuzlukla, çözümsüzlükle, suçlamalarla sonuçlanmaktadır. Oturumun başındaki gerginlik sürmektedir, ama baştaki yumuşaklık yerini katılığa, acımasızlığa bırakmış gibidir. Ama katılık ve acımasızlığı anneye yöneliktir. Anne tümüyle dikkat alanını oluşturmakta ve hastanın çağrışımlarında katı, yasaklayıcı, emredici, engelleyici bir kişi özellikleriyle ortaya çıkmaktadır. Terapist yavaş yavaş bu özellikler nedeniyle hastayı anneden ayırmakta zorlanmağa başlar. Çoğu kez karşısında anneyi görmekte, onun katı, dediği dedik, yasaklayıcı özellikleriyle karşı karşıya olduğu duygusunu taşımaktadır. .

Hastanın anlattıklarına başka bir açıdan bakıldığında sanki gizli bir dizge tüm olumlu sonuçları, hastanın işine yarayacak her çözümü engellemekte doyum ve haz yollarını tıkamaktadır.

Genç kız ise tüm bunların sorumluluğunu anneye yüklemektedir. Bunda da tam haksız sayılmaz. Çünkü çözümü engelleyici, haz düşmanı, katı, yasaklayıcı, kuralcı, suçlayıcı anne ile hastanın algılamadığı ama varlıkları sezilen kendi yasakları, suçlamaları arasında bir benzerlik söz konusudur. Sanki genç kız anne üstbenliğinin tıpatıp bir benzerini içinde taşımaktadır. Gerçek anneyi suçlar ama ona asıl rahatsızlık veren ve hastalığından sorumlu kişi içselleştirdiği ve içinde taşıdığı, ondan ayrılmadığı annedir (içrel). Bu bağlamda hastalık psikopatolojisinin temel çekirdeklerinin örneğin anal sadistik saplantıların, annede yattığı ve hastamızın büyük bir oranda semptom taşıyıcısı görevini üstlendiği akla gelmektedir. Hastamızın sürekli anneden söz etmesi ondan ayrılmadığı, sürekli ondan yakınmasıysa içselleştirilen anne üstbenliğinin tam özümsemmediği, hastaya mal olmadığı, adeta ödünç alınmış bir birim olduğu düşüncelerini doğurmaktadır. Bu özellikler hastamızda olumlu prognostik ölçütler olarak değerlendirilmiştir.

Öte yandan daha önce belirtildiği gibi içsel bir baskıya göre değişebilen, iflasın eşliğinde, iflas etmiş gibi görünen ama etmeyen, geriletici ve ilerletici (regresif/progresif) eğilimleri dengeleyemeyen, çocuksu özlemlere karşı koyamayan şaşkın üstbenlik özellikleriyle, katı, haz düşmanı, yasaklayıcı özelliklerin beraberliği ergenlik döneminin olağan olguları arasındadır. Sanki ergen ve erişkin üstbenlikleri yanyanadır. Sanki gelişim düzleminde yapılanmamış, değişime açık, yumuşamış şaşkın ergen üstbenliği, hastalık düzleminde yapılanmış katı, yasaklayıcı haz düşmanı saplantı ve zorlantılardan sorumlu üstbenlikle birlikte. Ergenin davranışları bazen biri bazen diğeri çoğunlukla da her ikisi tarafından yönlendirilir. Erişkin üstbenliği diye tanımladığımız ve hastalıktan sorumlu tuttuğumuz bölüm ise yaygınlaşmamıştır. Yani erişkinlerdeki gibi ruhsal yapının tüm öğeleri, tüm tasarımları, tüm davranışlarını tümünden etkileyemez, baskısı ve kontrolü altına alamaz. Özetle hastanın ruhsal yapılanmasında içselleştirilmiş, ama özümsememiş, yaygınlaşmamış üstbenliğin katı, yasaklayıcı eğilimlerine karşın, hastamızın bir ergen gibi davrandığı sezilmekte, bir

ergenin sıcaklığı duyumsanmakta, çocuksu özellikleri ayrımsanmaktadır.

Bu beraberlik yani katı yasaklara karşı ergen davranışlarının sürmesi, ergen sıcaklığının duyumsanması ergen üstbenliğinin tam yapılanmadığı savımızı bir kez daha doğrular. Hastalıktan sorumlu katı üstbenlik öğelerinin etki alanları da oldukça sınırlıdır. Ergen ve erişkin üstbenliği beraberliğiyle bu sınırlılık da olumlu prognostik ölçütler olarak değerlendirilebilir.

Olgumuzdaki saplantı zorlantı belirtilerine neden olan çatışmalar, hastamızın anal sadistik dönem saplantılarından çok, bu evreyi atlatamamış, anal sadistik evrenin çatışmalarını çözememiş, belirtisiz bir obsesif kompulsif nevrozu olduğu çok belirgin annenin içselleştirilmesinden kaynaklanır. İçselleştirilmiş anal sadistik evreye aşırı saplanmış preödiyal anneden ayrışma sorunlarının genç hastada belirtilere (semptom) neden, olduğu düşünülmektedir. Bu nedenlerle sağaltımda anal çatışmalar kadar ayrışma süreçlerinin işlenmesi de önem ve ağırlık kazanmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada ergenlik döneminde üstbenliğin değişimi ve yeniden yapılanması olgu örnekleriyle irdelenmeye çalışılmıştır. Dönemde preödiyal ve ödipal sorunların birlikte etkinleşmeleri, cinsel kimlik yapılanması ve ondan öte bireysel kimlik arayışları, aşılması gerekli temel görevlerin sayılarını çok arttırmaktadır. Aynı nedenler değişim ve yeniden yapılanmaya karmaşık, işlenmesi ve aşılması zor bir görünüm vermektedir. Üstbenlik gelişimi de çözüm bekleyen başka sorunların etkisindedir, onlara büyük benzerlikler gösterir. Tüm bu sorunlar aynı zamanda üstbenliğin gözetim, yönetim ve denetimindedir. Bu karşılıklı etkileşim ergen üstbenliğine özgün özellikler kazandırır. Dağınıklık, zıt özelliklerin bir aradılığı, hoşgörü ve acımasızlığın yanyanalığı, yumuşama ve değişime açıklık, baş edilemeyen sorunlara geçici bir süre aldırılmazlık bu özelliklerin başlıcalarıdır.

Çoğulnedenlilik, çok yanlılık, eşzamanlı ve hızlı bir çözüme güdüleniş, süreçlerin sıra ve düzenini bozar, sapmalar ve çelişkilere, karışıklığa neden olur. Kendisi değişen ve yeniden yapılanan üstbenlik bu sapmaların, çelişkilerin etkisindedir ama aynı zamanda bu sapma ve çelişki özelle gelişimin düzeninden ve denetiminden de sorumludur.

Ergenin sorunlar içinde batmış, ne yapacağını bilmeyen, karışık ve karmaşık, yaklaşılamayan bir kişi olduğu gibi olumsuz bir izlenim ergenlik dönemi gerçeklerine tümüyle uymaz. Bu özelliklerin yanı sıra, ergenlerin bunalım içinde oldukları, sorunlar içinde batmış, kararsız, sorunlarını nasıl çözeceğini bilemeyen bir durumda oldukları doğrudur. Ama ergenlik döneminin sezgi, eşduyum, yaratıcı yetilerin, değişime açıklığın, esnekliğin en çok arttığı, yepyeni ruhsal alışmaların geliştiği bir evre olduğu da doğrudur.

KAYNAKLAR

- Blos P(1967) *The second individuation process of adolescence. Psychoanal Study Child* 22:62-186.
- Blos P(1979) *The adolescent passage. New York: Int. Univ. Press.*
- Chasseguet-Smirgel J (1970) *Female sexuality: New psychoanalytic views. Ann Arbor: Univ. Of Michigan Press.*
- Erikson E (1956) *The concept of ego identity. J Amer Psychoanal Assoc* 4:56-121.
- Freud S (1933) *New introductory lectures on psychoanalysis* 22:3-184.
- Jacobson E (1946) *The effect of disappointment on ego and superego formation in normal and depressive development. Psychoanal Rev* 33:129-147.
- Jacobson E (1961) *Adolescent moods and the remodeling of psychic structures in adolescence. Psychoanal Study Child* 16:164-183.
- Laufer M, Laufer ME (1984) *Adolescence and developmental breakdown: A psychoanalytic view. New Haven: Yale Univ. Press.*
- Tyson P, Tyson RL (1990) *Psychoanalytic theories of development: an integration. Yale Univ. Press, New Haven- London.*

DİKKAT LOGO GİRECEK

Ö D Ü L Ü

Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi Yayın Kurulu, ülkemizde çocuk ve ergen ruh sağlığı alanında yapılan çalışmalarını desteklemek, özellikle genç meslekdaşları nitelikli yayın yapma konusunda yüreklendirmek amacıyla, 1995 yılından başlayarak, her yıl o yılı kapsayan yazılar arasından bir yazıya ödül verilmesini kararlaştırmıştır. Ödül için seçilecek yazılar, araştırma yazıları, özgün olgu sunumları ya da kapsamlı ve özgün görüşlere yer veren gözden geçirme yazıları arasından belirlenecektir. Ödül alan yazı, her yıl, Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı Kongresinde duyurulacaktır.

SECİCİ KURUL :

Prof. Dr. Cahide Aydın

Prof. Dr. Saynur Canat

Prof. Dr. Füsün Çuhadaroğlu

Prof. Dr. Bahar Gökler

Psk. Prof. Dr. Ferhunde Öktem

Psk. Prof. Dr. Ayşe Yalın